

Uram, hallgasd meg én imádságomat...
A magánahítat könyvei a középkor végén
Kamarakiállítás Ferenc pápa magyarországi látogatása tiszteletére.
A kiállítást Sarbak Gábor nyitotta meg, az ELKH-OSZK Fragmenta et Codices
Kutatócsoport vezetője
Kurátorok: Korondi Ágnes és Sarbak Gábor

Most megnyíló kamarakiállításunkkal a kereszténység kétezer éves történetének egy nagyon fontos területére igyekszünk rávilágítani abból az alkalomból, hogy Őszent-sége Ferenc pápa egy hét múlva ismét hazánkba látogat. Egyúttal nagy örömmel szolgál, hogy éppen kutatócsoportunk vállalhatta e kiállítás megrendezését.

A pápalátogatás nyilvános és közérdeklődésre számot tartó eseménysorozata mellett az itt kiállított hét kódex és egy nyomtatvány a leírt, formába öntött, tehát már kötött fogalmazású imádságokat és liturgikus szövegeket állítják elénk, amiket el lehetett olvasni, fel lehetett olvasni, el lehetett énekelni vagy recitálni, és ezután el lehetett rajtuk gondolkodni, másképpen fogalmazva: át lehetett elmélkedni mondandójukat. Ennek a „folyamatnak” abban a korban az egyik tablón is olvasható *ruminare* vagy *ruminatio* volt a neve, ami a hallott vagy olvasott anyag ’újra megrágását, megemésztését’ jelentette. A részleteikben idézett, a falakon és a kijelzőn is megszemlélhető imaszövegek ma is változatlanul időszerűek; úgy vélem, a nyílt szívű olvasót most is meg tudják szólítani.

Kiállításunk címét a magyar nyelvű kéziratokból válogatva vettük: elsősorban a Keszthelyi-kódexben lévő 101. zsoltár kezdetét éreztük erre alkalmasnak, kellően kifejezőnek. Amikor eleink imádkoztak, e fordulattal vezették be könyörgéseiket akár latinul, akár magyarul is végezték a zsolozsmát.

A középkori teológiai irodalomban *Szent Pál levelei* mellett a *Liber psalmodum* volt a legtöbbet magyarázott könyv, úgy gondolom, ez érződik a kiállított anyagunkon is. A zsoltároskönyv a középkor végére, a 15. századra már régen imádság lett, elveszítette az első évezred derekán még rá jellemző olvasmányos, azaz *lectio* jelleget, amire akkor a szerzetesi hallgatóság jellemzően egy rövid csenddel „válaszolt”.

A zsoltárok megismerése a plébániai vagy valamely városi iskolában kezdődött. Az első zsoltár kezdőbetűje, a díszesen megrajzolt *B(eatus)* betű volt az elindulás azon az úton, amely az olvasás-, írás- és az elengedhetetlen énektanulás volt. Az iskolások a templomi szertartásokon is (mintegy hivatalból) részt vettek: énekeltek a misén és a zsolozsmán, és így énekelve sajátították el a teljes liturgikus repertoárt. Az iskolás énekesek nélkül elképzelhetetlen volt még a régi korokban nagyon-nagyon kedvelt körmenet, a *processio*, a különféle vonulások.

A nem klerikusok pedig bizton számíthattak arra, hogy a hosszabb ünnepnapra prédikációk hallgatása során hatalmas mennyiségű szentírási idézettel találkoztak időről-időre, és a találó vagy jellemző fordulatok ezáltal önkéntelenül is beléjük ivódtek.

Nézzünk egy-két korabeli példát. II. Ulászló a velencei diplomáciai jelentések szerint vallásos és buzgón hívő ember volt: „Ez a király sokat imádkozik, naponként három misét hallgat.” A végzetes mohácsi csata előtt jó egy évvel II. Lajos király számára is természetes volt például, hogy 1525 Úrnapjának előestéjén (*vigiliáján*), akkor június 14-ére esett, a várkapornában részt vegyen a vecsernyén, és másnap, magán az ünne-

pen pedig ugyanott a misén, a körmenetet pedig egy sátorból szemlélték. Valamivel később, egy másik velencei követjelentésből megtudhatjuk, hogy Lajos „minden tudományra alkalmas”, valamint „beszéli a magyar, cseh, lengyel, latin és német nyelvet, ért valamit olaszul és néhány szót beszél is”, és „mindennap misét hallgat, ünnepnapokon prédikációt hallgat és énekes misén vesz részt”.

Hogyan követte a szertartást? Együtt énekelte a mise ordináriumát a kórossal? Elképzelhető. Volt-e misszálé a kezében? Biztosan nem. Imakönyve lehetett? Úgy vélem, igen. Díszes, és kézbe fogható méretű, latinul, hiszen – hallottuk – bírta e nyelvet (is). A királyi könyvgyűjtemény és könyvekhez értő klerikusok pedig a közelében voltak.

1510-ben járunk, egy gyulai eseményről számol be Szerémi György, II. Lajos király, utána pedig Szapolyai János udvari káplánja. Ezt írja *Emlékiratában Magyarországról*: „Az úrnő [Corvin János özvegye ...] eltávozott a világból Atyánkhoz, s eltemettük őt a barátoknál tisztességgel. Őérette is énekeltem a zsoldároscopyvet tiz iskolással, s utána bőségesen megvendégeltek.”

Ezek után érthető a kiállított anyagban a zsoldárok hangsúlyos jelenléte, ami jól tükrözi a psalteriumnak a liturgikus gyakorlatban és a keresztény gondolkodásban, valamint az irodalomban elfoglalt központi helyét. Elsősorban a tanulásból és a napi szolozmából forrászik tehát a zsoldárok ismerete, amely a klerikusokon kívül a társadalom egyre szélesebb, írni-olvasni tudó műveltebb rétegeinek gondolatvilágát átjárta, nyelvi kifejezéseit meghatározta, akár a korabeli értelemben vett pontos idézés, akár csak egy-egy félreismerhetetlen hivatkozás alakjában.

A kiállított kötetek reményeink szerint érzékeltetni tudják, hogy a templomi vagy a kolostori liturgia világa mellett létezett egy olyan közeg, amelynek egyik része a latin szertartási nyelvet (többé-kevésbé) ismerte, a másik, nagyobbik része pedig már sokkal biztosabban tájékozódott az anyanyelvű imádságok rengetegében. Mert magyar (és német, cseh, francia) nyelvű imaszövegek, elmélkedések, szentírási részletek bőséggel álltak rendelkezésre. A sokféleség érzékeltetésére engedjék meg, hogy a jellemző műfajok közül néhányat felsoroljak: Szűz Mária kis szolozmája, a hét bűnbánati zsoldár, különféle alkalmakkor mondandó imák (őrangyalhoz, megholtakért, vagy éppen a mise alatt), vagy a többször említett zsoldárok (a Keszthelyi kódexben a 150 zsoldár magyarul olvasható), a közkedvelt Mindenszentek litániája.

Bármelyik kiállított késő középkori kézirat gondos vizsgálata és olvasása nyomán képes feltárulni előttünk e kötetek érdekes és fordultatos sorsa: a 14. század második felében keletkezett *ferences zsoldároscopyv* (OSZK, Cod. Lat. 366.) sokáig használatban volt, és valamelyik használója pedig óhatatlan kényszert érzett, hogy a hónapneveket magyarul is bejegyezze a latin mellé. Nem állt egyedül e téren: más rendek liturgikus könyveiben is feltűnnek a magyar hónapnevek, nem csak kézírásos kiegészítésként, hanem a latinul nyomtatott könyvben magyarul kinyomtatva szerepelnek a kalendáriumban. Egy későbbi kéz a zsoldárok kezdő szavait írta be a kotta mellé, valószínűsítve a székelyföldi magyar nyelvű zsoldáréneklést. Az 1741-ből származó legkésőbbi bejegyzés ugyan nem biztos, hogy a kötet megszakítás nélküli használatára utal, hanem arra inkább, hogy a kötet egy plébániai könyvtár még akkor is megbecsült darabja lehetett.

Egy *felső-magyarországi breviárium*nak (OSZK, Cod. Lat. 400.), tehát a papi szolozma könyvének jelenlétét azzal tudjuk megmagyarázni, hogy psalterium-részének margójára írt bejegyzések a zsoldárok mélyebb megértését hivatottak elősegíteni, ez-

zel mintegy a magánáhítattal teli, elmélkedő olvasás irányába mutatván. A zsoltárok utáni szabad helyen látható egy diagramm, amely Szűz Mária nevének kezdőbetűihez rendelt egy-egy, ugyanazzal a betűvel kezdődő zsoltárt vagy canticumot. A hivatkozott zsoltárok mellett pedig a margón fel van tüntetve, hogy azt melyik névbetű tiszteletére kell elimádkozni.

Scriptor, azaz kódexmásoló neve is ismert e kötetek némelyikéből. Tudjuk, hogy a német Magdalena vom Stein imakönyve Bernhart Vennd munkája 1509 körül, tudjuk, mert beleírta. Figyelmükbe ajánlom még a Sixtus Schenk de Wertingen által, Augsburgban 1505-ben másolt imakönyvet, ami a művelt Konrad Mörlin apát (megh. 1510) tulajdonában volt. Elég rápillantani a kiállított sokféle írásra, azonnal látszik, hogy egy-egy kéziraton többen is dolgoztak, és elkészülésük után tulajdonosaik bejegyzettek egyet s mását a szövegbe, azaz a kézirat élt, mert forgatták, arra használták, amire való.

Mitől szép egy kódex? Szépek benne az iniciálék, a miniatúrák, a képek? Szép és gondos az írása? Vagy: fontos a tartalma? Feltehetően mindezen elemek együttese eredményezi, hogy közel érezzünk magunkhoz egy-egy régi kéziratot. Úgy érzem, akkor járunk legközelebb az igazsághoz, ha azt mondjuk, hogy e kötetek elsődleges szépségét és báját a használatuk adja; ezek egy része használt kódex, vagyis volt értelmé összeállítani őket anno, nagyon régen.

Hadd soroljam fel a közreműködőket, akiknek sok köszönettel tartozunk: Szemerédi Ágnes, Boreczky Anna és a kutatócsoport minden tagja, Földesi Ferenc a kéziratári kollégákkal, Horváth Barnabás, Horváth Diana, Hutai Zsófia, Kőrösi Csilla Júlia, Péterfi Gyöngyvér, Pétersilka Ágnes, Ruska Lívia, Seregély Ákos, Sudár Annamária, Szovák Márton. – Gazdag Mária belsőépítész és Takács Tamás tervezőgrafikus munkáját dicséri mindaz, ami könyveinket látványban és szövegformálásban körülveszi.

Ezek után nem maradt hátra más megtisztelő feladat, minthogy a kiállítást megnyissam. Elgondolkodtató estét kívánok Önöknek, köszönöm megtisztelő figyelmüket.